

Povijest učenja u judaizmu: od biblijske zapovijedi pojedincu do rabinske regulative o uspostavi javnoga židovskog obrazovnog sustava¹

Kotel Dadon

ORCID: 0000-0002-3542-3754

Filozofski fakultet, Sveučilište u Zagrebu

kdadon@ffzg.unizg.hr

UDK: 26-47:26-9

Kategorija: Izvorni znanstveni članak

DOI: <https://doi.org/10.32862/k1.18.2.1>

Sažetak

Ovaj članak bavi se poviješću učenja u judaizmu i njegovim prijelazom iz individualne obveze u javni obrazovni sustav. Članak je podijeljen u tri glavna dijela: prvi dio raspravlja o središnjoj ulozi obrazovanja u proučavanju Tore u judaizmu, kao i o židovskom pravnom konceptu „obrazovne obveze“ nasuprot modernom pravnom konceptu „prava na obrazovanje“. Drugi, središnji dio ispituje razvoj židovske obveze obrazovanja – prijelaz s privatnog na javno obrazovanje. Autor analizira različite talmudske propise koji su doveli do ovog prijelaza i njihov međusobni odnos. Na kraju ovog dijela, autor raspravlja o strukturi financiranja javnoga obrazovnog sustava i pravu roditelja da odaberu obrazovni okvir za svoju djecu. U trećem dijelu, autor naglašava posebnost židovskog obrazovanja kao vrhovne vrijednosti čistoga intelektualnog proučavanja Tore, što se odnosi i na financijske interese poput prava učitelja na štrajk u židovskom pravu te na predanost učenju u vremenima teških nedaća i tame poput razdoblja holokausta. U ovom istraživanju autor analizira različite židovske izvore, od pisane Tore i usmene Tore, uključujući Talmud, Mišnu, Midraš i rabinske response od srednjeg vijeka do modernih vremena. Velik dio ove literature preveden je s hebrejskog i aramejskog.

Ključne riječi: obrazovanje, židovski, rabin, Talmud, Tora

1 Ovaj je članak napisan kao dio istraživačkoga projekta Biblijskog instituta u Zagrebu: „Koncept učenja među crkvama reformacijske baštine u Hrvatskoj“.

Uvod

Za razliku od prošlosti, pravo na obrazovanje svih danas je samo po sebi razumljivo. Ovo pravo prepoznali su narodi svijeta kao temeljno pravo i ugrađeno je u članak 26. Opće deklaracije o ljudskim pravima, koju je usvojila Generalna skupština Ujedinjenih naroda u prosincu 1948. godine. Ono obuhvaća besplatno obrazovanje (koje mora biti obvezno) barem na razini osnovne škole, dostupnost tehničkog i strukovnog obrazovanja i jednaku dostupnost visokog obrazovanja te pravo roditelja da odaberu vrstu obrazovanja koju žele za svoju djecu. Ovo je pravo tijekom godina ugrađeno u zakone različitih zemalja i međunarodne ugovore².

U židovskom narodu obrazovanje je temeljna vrijednost od samog osnutka nacije. Tijekom povijesti Židova proučavanje Tore među odraslima i mlađim naraštajima bilo je iznimno važno, kako za očuvanje religijsko-kulturnog postojanja naroda, tako i za njegov kontinuitet. Tako su i Mudraci³ svjedočili o važnosti obrazovanja i proučavanja Tore:

Rav Jehuda je rekao da je Rav rekao: Što znači ono što je napisano: „Ne dirajte u moje pomazanike, ne činite zla mojim prorocima“ (1 Ljet 16,22)? „Ne dirajte u moje pomazanike“ odnosi se na učenike; a „ne činite zla mojim prorocima“ odnosi se na znalce Tore. Reš Lakiš je rekao u ime rabina Jehude Nesije: Svijet postoji samo zbog daha (tj. izgovaranja Tore) onih koji uče... I Reš Lakiš je rekao u ime rabina Jehude Nesije: Ne smije se prekidati učenike (u učenju Tore), čak ni radi izgradnje Hrama. I Reš Lakiš je rekao rabinu Jehudi Nesiji: Primio sam od svojih predaka, a neki kažu od tvojih predaka, sljedeće: Svaki grad u kojem nema učenika (koji proučavaju Toru, oni) neka ga unište. Ravina je rekao: Oni ga ostavljaju opustošenim (Babilonski Talmud 1999, Šabat 119b).⁴

Mudraci u Talmudu tvrde da je zabranjeno prekidati učenike pri učenju čak i zbog važnog razloga poput izgradnje Hrama jer cijeli svijet postoji isključivo zahvaljujući njihovom učenju. Majmonid u svom pravnom kodeksu navodi riječi gore spomenutih talmudskih Mudraca i daje im obvezujući pravni status:

Učitelji male djece trebaju biti postavljeni u svakoj zemlji, u svakoj regiji i u svakom selu. Ako selo nema učitelje koja poučavaju djecu Tori, njegovo se stanovništvo ekskomunicira dok ne zaposle učitelje za djecu. Ako ne zaposle

2 Vidi: Međunarodni pakt o gospodarskim, socijalnim i kulturnim pravima iz 1966. godine.

3 Mudraci - (heb. *Hahamim* ili *Hazal*) bili su duhovni i halahički vođe naroda Izraela nakon kanonizacije Biblije, a uglavnom od razdoblja drugog Hrama u 3. stoljeću pr. n. e. do redakcije Babilonskog Talmuda početkom 6. stoljeća n. e.

4 Većina prijevoda na engleski jezik preuzeta je sa *Sefaria.org*. Sve naglaske dodao je autor, osim ako nije drukčije navedeno. Prijevod Biblije, ako nije navedeno drukčije, Jure Kaštelan, Bonaventura Duda, ur. 2008. *Sveto pismo Staroga i Novoga zavjeta*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost. U slučajevima kada taj prijevod koristi tetragram JHVH, autor ga zamjenjuje imenima Vječni, Gospodin, Svevišnji ili Gospod jer u židovstvu nije dopušteno izgovarati Božje ime JHVH.

učitelje, selo [zaslužuje biti] uništeno, jer svijet postoji samo zbog daha koji dolazi iz usta djece koja uče Toru (Majmonid 1974, Hilhot Talmud Tora 2:1).

To znači da, prema židovskom zakonu, grad koji ne brine o obrazovanju mlađe generacije uspostavljanjem institucija za učenje Tore, treba biti uništen. Judaizam zauzima vrlo radikalni stav i zagovara poziciju da bez obrazovanja i proučavanja Tore nemamo pravo postojati. Ova radikalna obveza svakog Židova da uči Toru, svakog oca da poučava svog sina i svakog vođe zajednice da brine o obrazovanju mlađe generacije, jednostavno objašnjava fenomen da je među Židovima uvijek bilo vrlo teško pronaći one bez osnovnog obrazovanja. Među Židovima najveća je sramota bila neznanje.

U ovom radu istaknut ćemo da je obrazovanje u judaizmu dužnost, a ne pravo te ćemo istražiti središnje značenje i izvore obveze učenja u judaizmu. Nastojat ćemo ispitati razvoj i širenje ove dužnosti od osobne obiteljske dužnosti oca prema sinu do javne zajedničke dužnosti tijekom razdoblja Talmuda. Osim toga, raspravljat ćemo o financijskom značaju zajedničke, javne dužnosti obrazovanja. Želimo pokazati da je obveza obrazovanja u judaizmu uvijek bila na vrhu ljestvice privatnih i društvenih dužnosti i u tu ćemo svrhu, s jedne strane, vidjeti jedinstvenost prava na štrajk učitelja u židovskom pravu, a s druge strane, žrtvu podnesenu u svrhu proučavanja Tore u teškim vremenima poput holokausta.

1. Centralnost vrijednosti obrazovanja u svrhu proučavanja Tore u judaizmu

Već ujutro, kada se Židov probudi, blagoslivlja: „Koji nas je posvetio svojim micvama i zapovjedio nam da se bavimo riječima Tore“ (Babilonski Talmud 1999, Berahot 11b). Jedna od stvari za koju Židov moli je „život ljubavi prema Tori“ (Babilonski Talmud 1999, Berahot 16b). Zapravo, judaizam zahtijeva da osoba posveti svoj život proučavanju Tore, čije pravo proučavanje zahtijeva potpunu životnu predanost Tori, kako je pisano: „Riječi Tore ostaju samo kod onoga tko se za njih ubija, kao što je rečeno: ‘Ovo je zakon kad koji čovjek umre u šatoru’ (Br 19,14)“ (Babilonski Talmud 1999, Berahot 63b). Upravo tako Majmonid određuje halahu⁵:

Tri krunice su dodijeljene Izraelu: krunica Tore, krunica svećenstva i krunica kraljevstva. Aaron je zaslužio krunu svećenstva... David je zaslužio krunu kraljevstva... Krunica Tore je stavljena na stranu, ona čeka i spremna je za svakog Židova... Tko god želi, može doći i uzeti je (Majmonid 1974, Hilhot Talmud Tora 3:1).

5 Halaha – 1. pravni dio židovske vjerske literature; naziv dolazi od glagola *halah* (heb. ‘ići’) jer „idemo“ u skladu, odnosno, slijedimo židovski zakon. 2. specifičan zakon iz sustava halahe.

Niti jedna druga micva⁶ ne može se usporediti s proučavanjem Tore. Upravo suprotno, proučavanje Tore može se usporediti sa svim micvama, jer proučavanje vodi djelu... Stoga, proučavanje ima prednost pred djelom u svim slučajevima (Ibid. 3,3).

Židovski narod čovječanstvu je predstavio čarobnu ideološku viziju: oblikovanje utopijskog društva u kojem je intelektualni angažman, izražen u proučavanju Tore, središnje egzistencijalno iskustvo svih njegovih članova. Ideja eliminiranja jaza između intelektualne elite i masa doista je apsolutno utopijska ideja.

Između ove vizije i Platonove utopijske vizije mogu se pronaći prilično iznenađujuće paralele. Platon u petoj knjizi svoje *Politeje* predstavlja utopiju idealne države koju vodi kralj-filozof. Jedino mjesto gdje je Platonova vizija vođe-filozofa postala stvarnost jest u židovskom društvu, koje su vodili Mudraci generacije. Danas je u židovskom ultraortodoksnom društvu vođa zajednice rabin, najveći intelektualac koji vlast dobiva na temelju poznavanja Tore. Ideal ovog društva stalno je proučavanje Tore od strane svih članova zajednice.

Naravno, financijski je teško održavati takvo utopijsko društvo u kojem gotovo nitko ne radi, a svi uče, kako kaže Mišna: „Ako nema brašna, nema ni Tore“⁷ (Mišna 1987, Avot 3,17). Stoga su Mudraci govorili o ekonomskom modelu koji može omogućiti održavanje grupe koja se bavi samo učenjem, a to je model Isahara i Zebuluna: „Isahar sjedi i bavi se proučavanjem Tore, Zebulun odlazi na more i dolazi te opskrbljuje Isaharova usta, i Tora se širi u Izraelu“ (Midraš Berešit Raba 1878, 72,5). Iako nisu svi sposobni biti filozofi, neki imaju druge vještine i sposobnosti koje bi trebali iskoristiti kako bi podržali one koji su svoj život posvetili učenju. Midraš naglašava da rad i trgovina nisu cilj sami po sebi, već sredstvo koje omogućuje proučavanje Tore. Pleme Zebulun, koje se bavilo međunarodnom trgovinom, brinulo se o tome da podržava pleme Isahar, koje je svoj život posvetilo proučavanju Tore.

Objašnjavajući značenje mesijanskog proročanstva proroka Izaije: „Vuk će prebivati s jagnjetom, ris ležati s kozlicom“ (Iz 11,6), Majmonid tvrdi da je to razdoblje u kojem će postojati utopijsko filozofsko društvo:

Ni Mudraci ni proroci nisu žudjeli za mesijanskom erom kako bi vladali cijelim svijetom, upravljali poganima, kako bi ih uzvisivale nacije, ili kako bi jeli, pili i slavili. Umjesto toga, željeli su biti slobodni da se posvete Tori i mudrosti

6 Micva – vjerska obveza, bogougodno djelo; *tarjag micvot*: 613 micva; naziv za 365 zabrana i 248 zapovijedi iz Tore, kojih se pobožni Židov mora pridržavati; riječ *tarjag* je izgovor broja 613 napisanog slovima hebrejske abecede (tav=400, reš=200, jud=10, gimel=3); jedan dio obrađuje čovjekov odnos s Bogom, a drugi dio čovjekov odnos s bližnjima. Obveza ispunjavanja micva odnosi se na žene starije od 12 godina i jedan dan (*bat micva*) te na muškarce starije od 13 godina i jedan dan (*bar micva*) (Dadon 2009, 335).

7 Drugi dio ove Mišne je: „...ako nema Tore, nema ni brašna.“

bez ikakvih pritisaka ili smetnji, kako bi zaslužili svijet koji dolazi (Majmonid 1974, Hilhot Melahim 12,4).

Za vrijeme Hadrijanovih⁸ dekreta, jedan od dekreta bio je zabrana javnog proučavanja Tore. Rabin Akiva, veliki Mudrac koji je živio u Izraelu u to vrijeme, shvatio je da bi provedba ovog dekreta mogla razoriti religijsku strukturu i kontinuitet židovskog naroda, stoga je prekršio dekret i nastavio podučavati Toru u javnosti. Bio je uhvaćen i pogubljen uz teško mučenje kao jedan od „Deset mučenika“⁹. Jednom prilikom, dok je rabin Akiva sjedio i javno podučavao Toru, slučajno je naišao čovjek po imenu Papus ben Jehuda, koji se začudio kako rabin Akiva nije bio u strahu od rimske vlasti i kako je riskirao život. Rabin Akiva, koji je proučavanje Tore smatrao nužnim i ključnim za izraelski narod, odgovorio mu je sljedećom prisposobom:

S čime se ovo može usporediti? S lisicom koja hoda uz obalu rijeke i vidi ribe kako se okupljaju i bježe s mjesta na mjesto. Lisica im reče: Od čega bježite? One mu odgovore: Bježimo od mreža koje ljudi bacaju na nas. Lisica im reče: Želite li doći na suho, pa ćemo živjeti zajedno kao što su moji preci živjeli s vašim precima? Riba mu rekoše: Jesi li ti onaj za koga kažu da je najlukaviji od svih životinja? Nisi lukav, već si budala. Ako se bojimo u vodi, našem prirodnom staništu koje nam daje život, onda ćemo se još više bojati u staništu koje uzrokuje našu smrt.

Pouka je: Tako i mi, Židovi. Sada, kada sjedimo i bavimo se proučavanjem Tore, o kojoj je napisano: „Ta On je život tvoj, tvoj dugi vijek“ (Pnz 30,20), ovoliko se bojimo carstva. Ako je prestanemo proučavati i ako je napustimo, napustili smo svoje stanište što će uzrokovati našu smrt. Tada ćemo se još više bojati carstva (Babilonski Talmud 1999, Berahot 61b; Midraš Jalkut Šimoni 1960, Pnz 837; Babilonski Talmud 1961, Avoda Zara 3b).

Ova prisposoba nastoji ilustrirati fundamentalnu ovisnost židovskog naroda o proučavanju Tore. Rabin Akiva vidi rimske dekrete kao ribarske mreže, iskušenja i napasti kao lisicu, Izrael kao ribe, a Toru kao vodu. „Lisica“ sugerira napuštanje tradicionalnog mjesta opstanka i prilagodbu novom načinu života kako bi se preživjeli rimski dekreti i njihove kazne, ali Tora je Židovima kao ribama voda – oni ne mogu živjeti bez nje. Prestanak učenja Tore ozbiljniji je i opasniji od dekreta vlasti. Rimljani možda neće uhvatiti učenike Tore, ali oni koji napuste proučavanje Tore sigurno ugrožavaju svoju budućnost i sudbinu.

8 Hadrijanovi dekreti – mjere koje je nametnuo car Hadrijan pobunjenim stanovnicima Izraela 135. godine n. e., nakon gušenja Bar Kohbine pobune.

9 Deset mučenika (heb. *Asara Haruge Malkhut*) – deset vodećih rabina koje su rimske vlasti u Izraelu okrutno pogubile jer nisu poslušali naredbe Rima, nego su nastavili proučavati i podučavati Toru. Ovi rabini postali su dio židovske svijesti o suprotstavljanju rimskim naredbama, usmjerenima na uništenje judaizma. Vidi: Babilonski Talmud 1961, Baba Batra 10b, Sota 48b; Babilonski Talmud 1999, Berahot 61b, Sanhedrin 14a.

Talmud navodi priču o žrtvi rabina Akive kao primjer njegovoga vlastitog stajališta o granicama predanosti obvezi čuvanja Tore, koje prema mišljenju rabina Akive uključuju žrtvovanje vlastitog života, kako je rečeno: „Zato ljubi Gospoda, Boga svojega, svim srcem svojim, svom dušom svojom i svom snagom svojom“ (Pnz 6,5), a „svom dušom svojom“ znači: „Čak i ako ti Bog uzme dušu“ (Babilonski Talmud 1999, Berahot 61b).

I u vrijednosti davanja milostinje, učenjaci Tore imaju prednost, kako je rečeno:

„Baci kruh svoj na vodu i naći ćeš ga poslije mnogo vremena“ (Prop 11,1). Rabin Beivai je rekao: Ako želiš činiti milostinju, učini to s onima koji se trude u proučavanju Tore, jer voda spomenuta ovdje nije ništa drugo do riječi Tore, kako je rečeno: „O, svi vi koji ste žedni, dođite na vodu“ (Iz 55,1) (Midraš Kohelet Raba 1878, 11,1).

To je zato što „kao što šator ne može postojati bez klinova i užadi, tako ni Izrael ne može postojati bez učenjaka“ (Midraš Tana Debej Elijahu Raba 1968, 28).

Mudraci simboliziraju ideal postojanja židovskog naroda kao „kraljevstvo svećenika, narod svet“ (Izl 19,6). Judaizam teži uspostaviti naciju intelektualaca. Cilj nije fizička moć, niti veliki teritorij, niti veliko bogatstvo, već nacija u kojoj će mudrost kao zajedničko vlasništvo biti ispunjenje ideala. Prirodno, centralnost vrijednosti obrazovanja i proučavanja Tore kroz židovsku povijest dovela je do donošenja mnogih zakona i nastanka raznih običaja u pitanjima obrazovanja. Međutim, to je izvan okvira ovog rada i stoga se u njemu nećemo moći baviti tim pitanjima.¹⁰

1.1. Pravo nasuprot dužnosti

Prije nego što započnemo našu raspravu, važno je naglasiti da je uporaba pojma „pravo na obrazovanje“ u različitim modernim pravnim teorijama vrlo različita od uporabe ovog pojma u židovskom pravu. Dok moderno zapadno pravo daje prava pojedincu, židovsko pravo zagovara sustav koji nameće dužnosti pojedincu ili zajednici. Razlog tome nisu samo suštinske razlike između modernoga pravnog sustava i drevnoga pravnog sustava. Glavna razlika između pravnih teorija proizlazi iz različitih svjetonazora: sekularno društvo stvorilo je moderno pravo i postavilo pojedinca u njegov centar, dok se židovsko društvo podvrgava pravnom sustavu koji je zapovjedio Bog (Florsheim 1986, 35). Židovsko-religijski svjetonazor temelji se na konceptu dužnosti i, kao što ćemo vidjeti, postoje dužnosti nametnute roditeljima i zajednici, dužnosti koje stvaraju djetetova prava. Nasuprot tome, prema modernom konceptu, pravo djeteta stvara „obveze“ nametnute ocu ili državi.

¹⁰ Za usporednu studiju o razvoju zakona i propisa vezanih za obrazovanje u Državi Izrael i u rabinskoj literaturi, vidi: Glick 1999.

Židovsko pravo nameće roditeljima djeteta niz dužnosti koje proizlaze iz statusa roditelja kao prirodnih skrbnika svoje djece. Taj status obvezuje roditelje, a posebno oca, da obrazuje svoje sinove.¹¹ Ta obveza doista je nametnuta ocu, ali dijete nije oslobođeno te obveze ako ga otac nije podučio Toru, kao što je Majmonid presudio: „Osoba koja nije bila poučena od strane svog oca obvezna je osigurati svoje obrazovanje kad to može razumjeti, kao što je navedeno (u Pnz 5,1): ‘Naučite ih, držite i vršite’“ (Majmonid 1974, Hilhot Talmud Tora 1:3).

2. Povijest obveze židovskog obrazovanja – od privatnog do javnog obrazovanja

Od davnina židovska tradicija prepoznala je obrazovanje kao važan i ključan element čija je svrha nasljeđivanje baštine, usađivanje temelja vjere i podučavanje zakona.

2.1. Izvor roditeljske obveze obrazovanja u judaizmu

Mnogo puta Biblija ponavlja i naglašava obvezu obrazovanja djece u skladu s Torom i micvama:

Zato pazi i dobro se čuvaj da ne zaboraviš događaje što si ih svojim očima vidio; neka ti ne iščeznu iz srca ni jednoga dana tvoga života. Naprotiv, **pouči o njima svoje sinove i sinove svojih sinova**¹²: Onog dana kad si stajao na Horebu pred Gospodom, Bogom svojim, Gospod mi je rekao: „Skupi mi narod! Hoću da čuju moje riječi, da me se nauče bojati sve vrijeme što budu živjeli na zemlji te **da o njima pouče i svoju djecu**“ (Pnz 4,9-10, naglasak dodan).

Ovako to tumači Nahmanid:

Samo, usrdno vas upozoravam da pazite i vrlo, vrlo pažljivo čuvate sebe da se sjetite odakle su vam zapovijedi došle, da ne zaboravite Otkrivenje na brdu Sinaj, niti sve stvari koje su vaše oči tamo vidjele — *grmljavine i sijevanja* (Izl 20,18), *svoju slavu i svoju veličajnost* (Pnz 5,24) i *čuli smo njegov glas iz ognja* (ibid.). I trebali biste prenijeti sve stvari koje su vaše oči vidjele na tom slavnom otkrivenju *svojim sinovima i sinovima svojih sinova* (Pnz 4,9) zauvijek... On je dalje zapovjedio u obliku pozitivne zapovijedi da trebamo obavijestiti svu svoju djecu, iz generacije u generaciju, o svemu što se tamo dogodilo — što smo vidjeli i što smo čuli. Korist od ove zapovijedi vrlo je velika. Jer, da su riječi Tore došle do nas samo preko Mojsija, čak iako je njegovo proroštvo bilo

11 Obveza obrazovanja također leži na majci. Vidi: Bakshi-Doron 1982, 69; Bakshi-Doron 2002, 1:250, Siman 54. Za daljnju raspravu o pitanju: tko je obvezan ispuniti dužnost obrazovanja, vidi: Glick 1999, 90. i dalje.

12 Obveza oca da obrazuje svoje sinove uključuje i njegove unuke (Babilonski Talmud 1961, Kidušin 30a).

potvrđeno znakovima i čudima, *ako se u tvojoj sredini pojavi kakav prorok ili čovjek sa snoviđenjima* (Pnz 13,2) i zapovjedi nam suprotno od onoga što nam je Tora zapovjedila, *ako ti iznese kakvo znamenje ili čudo* (ibid.), tada bi sumnja ušla u srca ljudi. Ali, budući da nam Tora dolazi iz usta Svemogućeg do naših ušiju, i naše oči vide da nema posrednika, odbacit ćemo svakoga tko se razlikuje i tko sumnja... jer kad prenesemo činjenicu [Otkrivenja] našoj djeci, oni će znati da je stvar bila istinita bez sumnje, kao da su sve generacije to vidjele, jer ne bismo svjedočili lažno svojoj djeci... (Nahmanid 1859, Pnz 4,9. Naglasak dodan, zagrade u originalu).

Drugim riječima, važno je djeci prenijeti izvor istina Tore, koji je božanski, i stoga će biti moralno valjano zahtijevati od djece da slijede stope svojih predaka. Ova se zapovijed ponavlja i na drugim mjestima: „Napominji ih svojim sinovima...” (Pnz 6,7); „Poučite u njima svoje sinove“ (Pnz 11,19); „Naredite sinovima svojim da ih drže vršeci sve riječi ovoga Zakona“ (Pnz 32,46).

Svi sustavi brojanja micvot uključuju očevu obvezu podučavanja sina Tori među 613 micvot (Gaon 1979, Micva 15; Majmonid 1990, Micvot Ase 11; Eliezer ben Samuel 1902, 118, Micva 256; Moses ben Jacob Mikkotsi 1991, Esin 12; Isaac ben Joseph 1979, 44, Siman 106; Aharon HaLevi iz Barcelone 1999, 567, Micva 419). Drevni Midraš proširuje obvezu oca da podučava sina Tori: „‘Napominji ih svojim sinovima...’ (Pnz 6,7), ti su tvoji učenici. I tako se nalazi za učenike koji su nazvani sinovima, kao što je rečeno: ‘proročki sinovi’ (2 Kr 2,3)” (Midraš Tanaim 1908, Pnz 6,7, 27; Targum Jonathan ben Uziel 1997, 2 Kr 2,3).

Prema Midrašu, ova dužnost nije samo obveza oca, već je dužnost svakog Izraelca da podučava Toru čak i djecu koja nisu njegova, ako je kvalificiran to činiti. Na temelju toga, Majmonid propisuje:

Kao što je osoba obvezna podučavati svog sina, tako je obvezna podučavati i svog unuka, kao što zapovijeda: „Pouči o njima svoje sinove i sinove svojih sinova“ (Pnz 4,9). I ne samo svoju djecu i unuke. Naprotiv, to je micva za svakog Mudraca da podučava sve učenike, iako nisu njegova djeca, kao što je navedeno: „Napominji ih svojim sinovima...” (Pnz 6,7). Usmena tradicija objašnjava: „Vaši sinovi, to su vaši učenici, jer učenici se također nazivaju sinovima“ (Majmonid 1974, Hilhot Talmud Tora 1:2).

R. Aharon HaLevi iz Barcelone slično propisuje:

Pozitivna je zapovijed proučavati mudrost Tore i podučavati je; što znači reći kako bismo trebali izvršavati zapovijedi, čuvati se onoga što nam je Bog zabranio i također znati zakone Tore prema njihovoj pravoj namjeri. A o svemu ovome piše (Pnz 6,7): „Napominji ih svojim sinovima.“ A naši rabini, neka je blagoslovljen njihov spomen, rekli su: „Vaši sinovi — to su vaši učenici“ (Aharon HaLevi iz Barcelone 1999, 567, Micva 419).

Iz ovoga proizlazi da postoji obveza iz Tore koja obvezuje oca i učene Izraelce (čak i ako nemaju djece) da podučavaju djecu Izraela Tori. Ova obveza je osobna; otac i svaki rabin moraju podučavati buduće generacije Tori, ali u ovoj fazi ne vidimo zahtjev ili preporuku za uspostavu javnih obrazovnih institucija za ispunjenje i provedbu ove micve.

U Talmudu, Mudraci navode da je jedna od osnovnih očevih dužnosti podučavanje vlastite djece, kao što je rečeno u Mišni: „Otac je obvezan u vezi sa svojim sinom da ga obreže, otkupi¹³, podučava Toru, oženi ženom i nauči ga zanatu. A neki kažu: također da ga nauči plivati“ (Babilonski Talmud 1961, Kidušin 29a; Tosefta 1955-1988, Kidušin 1,11). Očeva dužnost proteže se na nekoliko područja. Prvenstveno, naravno, odgovornost je oca uključiti dijete u židovski narod obrezanjem, a ako je prvorodenac, postoji dodatna obveza da ga otkupi. Još jedna obveza je podučiti ga Tori kako bi se osigurao židovski kontinuitet. Očeva obveza je i da osposobi dijete za zanat kako bi mu osigurao životnu egzistenciju i spriječio ga da postane teret društvu. Čak postoji mišljenje da je obvezno naučiti ga plivati kako bi se u budućnosti spriječila opasnost od utapanja.

Očeva obveza poučavanja sina Tori ne znači samo obvezu osobnog poučavanja onoga što otac zna, već i osiguravanje da mu sin uči Toru. Ako otac zna, podučavat će sina sam, a ako nije imao priliku naučiti Toru, mora platiti rabina da mu poučava sina, kao što smo ranije vidjeli (Majmonid 1974, Hilhot Talmud Tora 1:3). Iz ovih izvora proizlazi da je obveza obrazovanja, barem prema Bibliji i drevnoj interpretaciji Mudraca, bila roditeljska, a ne javna dužnost. To se također može zaključiti iz micve obrezivanja. Talmud navodi da, ako otac nije obrezao sina, obveza je lokalnog židovskog suda da to učini (Babilonski Talmud 1961, Kidušin 29a). Međutim, ne postoji slična obvezujuća uputa u vezi s djetetom koje otac nije poučavao Toru.

Treba naglasiti da obveza koja je nametnuta ocu nije samo poučavanje Tore, već i poučavanje vještine koja može osigurati egzistenciju. Prema rabinu Jehudi, obveza je izučiti profesiju, i nije dovoljno imati izvor prihoda poput trgovine. Tosefta hvali poučavanje profesiji:

Rabin Jose bar Rabin Lazar rekao je u ime Rabana Gamliela: „Na koga je nalik onaj tko ima zanat? Na ograđeni vinograd u koji stoka i divlje životinje ne mogu zaći, prolaznici ne mogu ući i ne mogu vidjeti što je u njemu. Na koga slični onaj bez zanata? Na otvoreni vinograd u koji stoka i divlje životinje ulaze, prolaznici zalaze i mogu vidjeti što je u njemu“ (Tosefta 1955-1988, Kidušin 1,11).

13 *Pidjon haben* – ‘otkup prvorodenca’ predstavlja micvu iz Tore koja nalaže otkup sina koji je prvi rođen majci; tridesetog dana nakon rođenja, otac daje kohenu pet srebrnih šekela u zamjenu za to da sin ostane s njim, umjesto da služi Bogu u Hramu kao svećenik. Vidi: Dadon 2009, 430-432.

Na kraju, treba napomenuti da postoji izvor za još jednu obvezu u obrazovanju djeteta: poučavanje ponašanju (Mehilta DeRabi Išmael 1970, Parašat Bo, 18,73).

2.2. Kretanje prema obvezi židovskoga javnog obrazovanja

Kroz povijest izraelskog naroda, ješive, bet midraši i škole za proučavanje Tore osnivane su privatno i zajednički. Midraška tradicija kaže da su čak i prije nego što je Tora dana, Šem i Ever osnovali bet midraš u kojem su učili patrijarsi (Midraš Berešit Raba 1878, 63,6, 84,8). Isto tako, pleme Levi bilo je zaduženo za proučavanje Tore među izraelskim plemenima (Gersonidov komentar 1547, Pnz 33,10; Izr 3,9). Kralj Ezekija donio je posebnu uredbu za svoju generaciju prema kojoj su svi, bez razlike, bili obvezni učiti Toru, a Talmud to opisuje na sljedeći način:

Što je Ezekija učinio kako bi osigurao proučavanje Tore? Postavio je mač na ulaz u učionicu i rekao: „Onaj tko se ne bavi proučavanjem Tore, bit će proboden ovim mačem.“ Kao rezultat, tražili su od Dana (na sjeveru) do Beer Šebe (na jugu) i nisu našli nezalicu. Tražili su od Givata do Antipatrisa i nisu našli ni dječaka ni djevojčicu, ni muškarca ni ženu koja nije bila stručnjak čak i u složenim zakonima ritualne čistoće i nečistoće (Babilonski Talmud 1961, Sanhedrin 94b).

Nakon uništenja prvog Hrama, tijekom progonstva, Midraš kaže da je Mordokaj osnovao bet midraš za proučavanje Tore (Midraš Ester Raba 1878, 7:13, 10:4). Talmud, tumačeći stih: „Moje mi oko bol zadaje zbog kćeri svih mojega grada“ (Tuž 3,51), opisuje: „Bilo je četiri stotine sinagoga u gradu Beitaru, i u svakoj od njih bilo je četiri stotine učitelja, a svaki je imao četiri stotine učenika“ (Babilonski Talmud 1961, Gitin 58a).

Takve privatne organizacije kroz povijest ovisile su o promjenjivoj ekonomskoj situaciji i o stvarnosti učenjaka s inicijativom. No tijekom vremena, odgovornost za poučavanje djece Tori u svom je izvornom obliku ostala u rukama očeva. Ova stvarnost stvorila je situaciju u kojoj socioekonomski slabiji slojevi stanovništva (siročad i siromašni) nisu učili Toru, a Tora je ostala vlasništvo aristokracije i članova višega ekonomskog sloja koji su mogli podučavati svoju djecu ili za njih unajmljivati učitelje.

2.3. Propis Šimona ben Šetaha¹⁴

Tijekom razdoblja drugoga Hrama dogodila se revolucija na području obrazovanja. U tom su razdoblju Mudraci izmijenili propise proširujući obrazovne obveze.

¹⁴ Šimon ben Šetah (prijelaz s 2. na 1. stoljeće pr. n. e.) - predsjednik Sanhedrina do 38. godine pr. n. e., u vrijeme kralja Aleksandra Janaja, koji je bio saducej. Njegova sestra bila je kraljica Šlomcion, kraljeva supruga. Poznat je po svojoj borbi protiv saduceja, protivnika usmene Tore, koje je podržavao kralj, zbog čega nisu bili u dobrim odnosima (Babilonski Talmud 1999, San-

Najraniji propis pojavljuje se u Jeruzalemskom Talmudu i pripisuje se duhovnom vođi naroda tog vremena, rabinu Šimonu ben Šetahu (1. stoljeće pr. n. e.): „I on (rabin Šimon ben Šetah) uspostavio je tri stvari... i da djeca moraju ići u školu“ (Jeruzalemski Talmud 1523, Ketubot, 8,11, 32c).

Talmud ne objašnjava motive i pozadinu izmjene ovog propisa niti kakvi su bili rezultati. Postoje istraživači koji ih nastoje razumjeti proučavajući osobnost rabina Šimona i razdoblje u kojem je živio (Shochetman 1962, 18; Glick 1999, 43-45; Tamar 1982, 158-159). Kako bismo razumjeli javno-duhovnu nevolju u Izraelu tijekom tog vremena, u doba kralja Aleksandra Janaja poznatog kao kralj Janaj, pogledajmo sljedeći opis iz Talmuda:

Dogodio se incident s kraljem Janajem, koji je otišao u regiju Kohalit u pustinji i tamo osvojio šezdeset gradova. Po povratku se veselio velikom radošću zbog svoje pobjede te je potom pozvao sve Mudrace židovskog naroda i rekao im: Naši preci u svojoj neimaštini jeli su slanu hranu dok su bili zauzeti gradnjom Hrama; i mi ćemo jesti slanu hranu u sjećanje na naše pretke. I donijeli su slanu hranu na zlatne stolove te su jeli. I bio je prisutan jedan čovjek, podrugljivac, čovjek zla srca i nitkov po imenu Elazar ben Po'ira. I Elazar ben Po'ira reče kralju Janaju: Kralju Janaju, srca farizeja (Mudraca) su protiv tebe. Kralj odgovori: I što da učinim kako bih razjasnio ovu stvar? Elazar odgovori: Natjeraj ih da stoje tako što ćeš nositi čeonu ploču između svojih očiju.¹⁵ On je učinio da farizeji stoje noseći čeonu ploču između svojih očiju. Bio je prisutan i jedan starješina po imenu Jehuda ben Gedidja, i Jehuda ben Gedidja reče kralju Janaju: Kralju Janaju, kruna monarhije je dovoljna za tebe (tj. trebao bi biti zadovoljan time što si kralj). Ostavi krunu svećenstva za Aronove potomke. Jer su govorili da je Janajeva majka bila zarobljena u Modi'nu.¹⁶ I stvar je istražena i nije otkriveno. A Mudraci Izraela su bili protjerani u kraljevom gnjevu, zbog ove glasine. I Elazar ben Po'ira reče kralju Janaju: Kralju Janaju, takav (da se bude protjeran zbog klevete) je sud običnog čovjeka u Izraelu. Ali, ti si kralj i veliki svećenik. Je li ovo i tvoj sud? Janaj odgovori: I, što bih trebao učiniti? Elazar odgovori: Ako poslušáš moj savjet, zgazi ih. Janaj uzvratí: Ali što će biti s Torom? On odvrati: Gle, ona je zamotana i stavljena u kut. Tko god želi učiti, može doći i učiti. Nemamo potrebu za Mudracima... Odmah se zlo podiglo i planulo kroz Elazara ben Po'ira, i svi su Mudraci židovskog naroda bili ubijeni. I u svijetu više nije bilo Tore sve dok nije došao Šimon ben Šetah i vratio Tori njezinu prijašnju slavu (Babilonski Talmud 1961, Kidušin 66a).

hedrin 19a). Nakon kraljeve smrti, kraljica Saloma Aleksandra, ili Šlomcion, u potpunosti je podržavala svog brata, koji je u definitivno uspio okončati utjecaj saduceja i ojačati položaj usmene Tore među narodom.

15 Budući da se na čeonj ploči nalazi Božje ime, trebali bi ustati u njegovu čast. Janaj, koji je bio dio svećeničke hašmonejske obitelji, također je služio kao Veliki svećenik koji nosi čeonu ploču.

16 Zarobljeničtvo ju je diskvalificiralo od udaje za svećenika, što je značilo da Janaj također nije bio kvalificiran za svećeništvo.

Zli Elazar ben Po'ira uspijeva uvjeriti kralja Janaja da ubije većinu Mudraca Izraela. Poguban rezultat ovog čina je šteta nanesena praktičnoj sposobnosti očuvanja tradicije usmene Tore.¹⁷

Duhovna pustoš zahvaća zemlju nakon dugog vremena tijekom kojeg su Mudraci zauzimali središnje mjesto u javnom vodstvu i jačali tradiciju usmene Tore. Šimon ben Šetah, koji je bio Janajev šogor, brat kraljice Šlomcion, spašen je od Janajeva mača i nakon smrti kralja Janaja preuzima odgovornost za duhovnu obnovu naroda. On šalje pismo rabinu Jehošui ben Pearahiji koji je pobjegao u Aleksandriju da se vrati u Izrael kako bi mu pomogao da duhovna pustoš procvjeta (Babilonski Talmud 1999, Sanhedrin 107b; Babilonski Talmud 1961, Sota 47a).

Šimon ben Šetah, koji je bio jedan od vođa farizeja, morao je voditi borbu na dva fronta, protiv saduceja i protiv asimilacije u helenističku kulturu. Glavna borba sa saducejima vodila se oko načina proučavanja Tore jer saduceji nisu vjerovali u usmenu Toru (Tamar 1982, 159). Shochetman (1962, 18) objašnjava da su farizeji znali da će njihova pobjeda nad saducejima biti potpuna samo ako sljedeća generacija naslijedi ispravan pristup Tori i bude je proučavala prema farizejskoj tradiciji. Stoga je najbolji način da se osigura pobjeda farizeja bio da se obrazovanje iz isključive odgovornosti oca prenese na društvo. Farizeji, koji su bili vođe društva, mogli su odrediti školski obrazovni program, a Šimon ben Šetah kao vođa farizeja bio je taj koji je doveo do preokreta.

Tijekom tog razdoblja, helenistička kultura počela je ostavljati trag u izraelskom društvu, te je bilo potrebno djelovati protiv asimilacije, dijelom i uspostavljanjem obrazovnih okvira. Nema sumnje da je sposobnost Šimona ben Šetaha da uvede tako velike promjene u različitim područjima¹⁸ proizašla iz njegove velike moralne i duhovne snage. Unatoč svojem visokom položaju, kako u Sanhedrinu, tako i u poslovima kraljevstva, za život je zarađivao trgovinom platnom i nije uživao bogatstvo kraljevstva. Čak su ga i pogani poštovali zbog izuzetno moralnog ponašanja, te su govorili: „Blagoslovljen je Bog Šimona ben Šetaha.“¹⁹

Šimon ben Šetah, koji je služio kao predsjednik Sanhedrina, nakon smrti svog šogora, kralja Janaja, vodio je hašmonejsku državu zajedno sa svojom sestrom, kraljicom Šlomcion, i to devetogodišnje razdoblje poznato je kao razdoblje obilja i blagoslova. Talmud svjedoči da je Šimon ben Šetah uspio u svojoj borbi protiv

17 Usmena Tora - usmena tradicija, propisi i tumačenja Tore, koje su generacije prenosile kao tradiciju sve dok nisu zapisani u Mišni i Talmudu. Za više informacija o usmenoj Tori vidi: Dadon 2009, 488-499; Dadon 2012, 419-442.

18 U područjima prava, obiteljskog prava i javnog obrazovanja – vidi: Jeruzalemski Talmud 1523, Ketubot 8:11, 32c: vidi također: Dadon 2018, 129-158, posebno stranice: 139-140.

19 Vidi priču o Išmaelitaninu koji mu je prodao magarca, a Šimon ben Šetah vratio mu je dragocjeni kamen koji je pronašao obješen oko magarčevog vrata, rekavši: „Magarca sam kupio, dragocjeni kamen nisam“ (Midraš Devarim Raba 1878, 3,3).

saduceja „vratiti Tori njezinu prijašnju slavu“ (Babilonski Talmud 1961, Kidušin 66a) jer je u svojoj mudrosti razumio da ključ istinske promjene leži u obrazovanju.

2.4. *Propis Jehošue ben Gamle*

Babilonski Talmud svjedoči o još jednom propisu čija je svrha bila osigurati obrazovanje sve djece Izraela. Ovaj propis mnogo govori o fazama razvoja javnoga obrazovnog sustava:

Rav Jehuda kaže da Rav govori: Uistinu, taj se čovjek pamti po dobru i njegovo je ime Jehošua ben Gamla. Da nije bilo njega, židovski narod bi zaboravio Toru. U početku, tko god je imao oca, njegov bi ga otac podučavao Tori, a tko nije imao oca, ne bi učio Toru. Kako su tumačili ovaj stih: „Poučite u njima [heb. *otam*] svoje sinove“ (Pnz 11,19), to znači: I vi sami [heb. *atem*] ćete poučavati, tj. vi, očevi, ćete podučavati svoje sinove. Kada su Mudraci vidjeli da nisu svi sposobni podučavati svoju djecu i da proučavanje Tore opada, ustanovili su da se u Jeruzalemu trebaju postaviti učitelji djece. Gemara objašnjava: Koji su stih homiletički tumačili da su to mogli učiniti? Tumačili su stih: „Jer će iz Siona zakon doći“ (Iz 2,3). No ipak, tko god je imao oca, njegov bi otac s njim odlazio u Jeruzalem i učio bi ga, ali tko nije imao oca, on ne bi odlazio i učio. Stoga su Mudraci ustanovili da se učitelji djece trebaju postaviti u jedan grad u svakoj regiji. A dovodili su učenike u dobi od šesnaest i sedamnaest godina. No, budući da učenici nisu bili mladi i još nisu imali nikakvo formalno obrazovanje, učenik čiji bi se učitelj razljutio na njega, pobunio bi se protiv njega i otišao. Sve dok nije došao Jehošua ben Gamla i ustanovio da se učitelji djece postave u svaku pokrajinu i u svaki grad, i dovodili su djecu da uče u dobi od šest i sedam godina (Babilonski Talmud 1961, Baba Batra 21a).

Iz riječi rava Jehude učimo o postojanju triju propisa, koji su spasili duhovno stanje izraelskog naroda: prvi - osnivanje javne obrazovne ustanove samo na jednom mjestu, u Jeruzalemu; drugi - proširenje broja okruga i gradova u kojima su osnovane javne obrazovne ustanove, kao i definiranje dobi učenika na 16 i 17 godina; treći - propis Jehošue ben Gamle, „da se učitelji djece postave u svaku pokrajinu i u svaki grad, i dovodili su djecu da uče u dobi od šest i sedam godina.“ Posljednji propis dodatno proširuje broj škola i dob obrazovanja na 6-7 godina.

Nedvojbeno, najvažniji, najznačajniji i najopsežniji propis je treći, propis Jehošue ben Gamle. Prethodni propisi nisu zadovoljavali potrebe javnosti u smislu dobi učenika i zemljopisnog obuhvata. U pogledu dobi - određivanje početka školovanja u dobi od šest godina u skladu je s riječima Mišne: „U petoj godini života počinje se učiti Sveto Pismo; u desetoj se počinje učiti Mišna; u trinaestoj postaje obavezan držati zapovijedi; u petnaestoj se počinje učiti Talmud“ (Mišna 1987, Avot 5,21). Tako je odredio i Majmonid: „Djeca se trebaju početi poučavati u dobi od šest ili sedam godina, ovisno o zdravlju i građi djeteta... Djeca se nikada ne

smiju prekidati u učenju, čak ni radi izgradnje Hrama“ (Majmonid 1974, Hilhot Talmud Tora 2:2; Karo 1992, Jore Dea 245:7-8).

Određivanje rane dobi za početak obrazovnog puta djeteta ima mnoge prednosti, kao što Mišna kaže: „Eliša ben Abuja je rekao: Onaj tko uči kao dijete, s čim se može usporediti? S tintom napisanom na novom listu“ (Mišna 1987, Avot 4,20). Proces prilagodbe učenika obrazovnom okviru lakši je u ranoj dobi, nema problema s disciplinom te se uspostavljaju navike učenja koje će pomoći učeniku u kasnijoj dobi. Također se može pretpostaviti da su u obiteljima u kojima je ekonomska situacija bila teška, tinejdžeri pomagali u uzdržavanju obitelji. Isto tako, čak i u bogatim obiteljima, tinejdžeri su morali ući u obiteljski posao²⁰, pa je rana dob bila idealna za početak obrazovanja.

2.5. Odnos između propisa Šimona ben Šetaha i propisa Jehošue ben Gamle

Mnogo je napisano o tome je li Šimon ben Šetah doista bio suvremenik Jehošue ben Gamle. Dok je prvi bio istaknuti vođa Sanhedrina (Babilonski Talmud 1999, Hagiga 16b), vjeruje se da je drugi istovremeno služio kao veliki svećenik (Mišna 1987, Jevamot 6:4, Joma 3,9). Prema Talmudu, supruga Jehošue ben Gamle, koja je bila vrlo bogata, kupila je mjesto velikog svećenika za svog muža od kralja Janaja: „Kao što je rekao Rav Asi: Marta, kći Baitosa, donijela je pola seć dinara kralju Janaju da imenuje Jehošuu ben Gamlu za velikog svećenika“ (Babilonski Talmud 1999, Joma 18a).²¹

Spor²² među učenjacima oko identiteta Jehošue ben Gamle uzrokuje nejasnoće u vezi s njegovom identifikacijom i baca sjenu na pitanje vremena donošenja propisa. U svakom slučaju, može se reći da je propis Jehošue ben Gamle donesen nakon propisa Šimona ben Šetaha te postoje tri pristupa u vezi s odnosom između tih dvaju propisa, od kojih oba imaju za cilj uspostavu javnoga obrazovnog sustava.

Prema prvom mišljenju (Frankel 1757, Ketubot, 8:11, odlomak „Vešejehu Hatinokot“), propis Šimona ben Šetaha propis je Jehošue ben Gamle. Međutim, postoje dvije tradicije u vezi s identitetom autora propisa. Neki vjeruju da su propisi doista isti, osim što je Šimon ben Šetah želio donijeti propis kako bi proširio obrazovanje djece Izraela, ali nije imao sredstva.²³ Susreo se s financijskim poteš-

20 Vidi biografiju rabina Elazara ben Horkanosa, jednog od najvećih Mudraca iz razdoblja Tanaima (Midraš Berešit Raba 1878, 42,1).

21 Jehošua ben Gamla također se spominje i kao prijatelj Josipa Flavija koncem ere drugoga Hrama (Flavije 1932, 56).

22 Vidi s jedne strane, Weiss 1871, 182, a s druge strane Halevy 1923, 466. Vidi također: Hyman 1910, 621-623. Ova rasprava utječe na razumijevanje odnosa između propisa Jehošue ben Gamle i uredbe Šimona ben Šetaha. Samo prema jednoj identifikaciji moguće je razumjeti da je Šimon ben Šetah tada radio zajedno s Jehošuom ben Gamlom, dok prema drugoj identifikaciji to uopće nije moguće.

23 Šimon ben Šetah bio je poznat po tome što je bio siromašan. Vidi: Jeruzalemski Talmud 1523,

koćama povezanim s uspostavom tako zahtjevnog projekta. Osim toga, morao se suočiti s protivljenjem saduceja. Stoga se pridružio Jehošui ben Gamli, koji je bio veliki svećenik i bogat čovjek, koji mu je pomogao prevladati te poteškoće (Tamar 1982, 158-159).

Drugo mišljenje (Glick 1999, 45; Shochetman 1962, 19) je da su to dva različita propisa. Prema onome što je rečeno u Babilonskom Talmudu, dva anonimna propisa prethodila su propisu Jehošue ben Gamle, a postoje učenjaci koji smatraju da je propis Šimona ben Šetaha jedan od tih dvaju ranijih propisa.

Treće mišljenje (R. Ben Zion Meir Chai Uziel 1953, 348; R. Ben Zion Meir Chai Uziel 2009, IV, 103-109) smatra da propis Jehošue ben Gamle nije bio usmjeren na pružanje „tehničkog“ odgovora na nedostatke koji su postojali u propisu Šimona ben Šetaha. Postoji temeljna razlika između tih dvaju propisa. Dok je po propisu Šimona ben Šetaha obrazovanje i dalje ostalo osobna dužnost oca koji mora poslati svog sina u školu, propis Jehošue ben Gamle iz temelja je promijenio definiciju te odgovornosti te otada vođe zajednice postaju odgovorni za uspostavu i rad obrazovnog sustava.

Može se reći da barem od razdoblja Mišne obrazovanje djece više nije samo privatna stvar roditelja, već javna stvar.²⁴ Obrazovni propisi i njihovo jačanje tijekom generacija doveli su do ponovnog uspostavljanja tradicije i prihvatanja usmene Tore te do procvata Tore tijekom cijelog razdoblja Mišne. Nakon razaranja i jačanja rimske vlasti u zemlji, rabin Jehuda HaNasi jača provedbu propisa Jehošue ben Gamle i nameće stroge kazne gradovima koji ga nisu poštovali (Babilonski Talmud 1999, Šabat 119b; Majmonid 1974, Hilhot Talmud Tora 2:1; Karo 1992, Jore Dea 245,7). Rabin Jehuda HaNasi čak je nadzirao provedbu propisa Jehošue ben Gamle, kako je opisano u Jeruzalemskom Talmudu:

Rabin Šimon ben Johaj je rekao: Kad vidiš gradove u Zemlji Izraela iskorijenjene sa svoga mjesta, znaj da nisu doprinosili plaćama učitelja Biblije i Mišne. Koji je razlog? „Zašto je zemlja opustošena, razorena kao nenaseljena pustinja? Vječni reče, jer su napustili Moju Toru“ (Jer 9,11-12).

Rabin Juda HaNasi, poslao je rabina Hiju, rabina Asija i rabina Imija da obiđu gradove u Zemlji Izraela kako bi im osigurali učitelje Biblije i Mišne. Došli su u jedno mjesto gdje nisu našli ni učitelja Biblije ni učitelja Mišne. Rekli su im, dovedite nam stražare grada. Dovedli su im upravitelje grada. Rekli su im, ovi nisu stražari grada, oni su uništavatelji grada. Pitali su ih, a tko bi bio stražar grada? Odgovorili su im, učitelji Biblije i Mišne. Tako je napisano: „Ako Vječni kuću ne gradi itd.“ (Psalam 127,1) (Jeruzalemski Talmud 1523, Hagiga 1,7).

Baba Mecija, Poglavlje 2, Halaha 5 (8c).

²⁴ Gafni tvrdi da je takva situacija bila u Zemlji Izraela, a ne u Babilonu, gdje je obrazovanje djece ostalo privatna briga roditelja (Gafni 1991, 107-109). Međutim, mnogi se ne slažu s njim, vidi Glick 1999, 205, bilješka 28.

Mudraci su također odredili da je zabranjeno živjeti u gradu u kojem nema škole za djecu: „Učenom čovjeku nije dopušteno živjeti ni u jednom gradu koji nema ovih deset stvari: ... i učitelja male djece“ (Babilonski Talmud 1961, Sanhedrin 17b).

Na osobnoj razini, kad sam stigao u Zagreb 1998. godine, shvatio sam da bez osnivanja židovske škole koja bi osigurala učenje hebrejskog jezika i židovskih predmeta, neće biti stvarne budućnosti za židovsku zajednicu i da neću moći dugo ostati ovdje sa svojom djecom. Zato sam predložio osnivanje židovske škole, a ovu inicijativu većina članova Vijeća zajednice s oduševljenjem je prihvatila. Godine 1999. četiri djevojke poslane su u Izrael na studij na fakultetu za učitelje hebrejskog jezika i židovskih studija, a nakon završetka studija tri su se vratile u Zagreb s diplomom učiteljica. Godine 2003. osnovana je židovska škola u Zagrebu uz pomoć Fondacije Ronald S. Lauder, koja je pokrila financijske troškove.

2.6. *Financiranje sustava javnog obrazovanja*

Postoji malo izvora iz kojih se može sa sigurnošću saznati kako je bio raspodijeljen teret financiranja obrazovnih troškova između zajednice i roditelja u danima Mišne i Talmuda. Propis Jehošue ben Gamle, koji nameće obvezu zajednici da uspostavi obrazovni sustav, glavni je izvor obveze javnog obrazovanja, ali ostaje pitanje tko bi trebao snositi troškove održavanja škola. Na prvi pogled, pretvaranje obrazovanja u odgovornost zajednice znači financiranje obrazovnih institucija iz javne blagajne (Glick 1999, 203). Međutim, to ne znači nužno da će se pružati besplatno obvezno obrazovanje.

Iz različitih rabinskih izvora možemo saznati nekoliko mišljenja o javnoj dužnosti. Pitanje je obuhvaća li ona samo organizaciju obrazovnog sustava i njegov nadzor ili i financiranje te hoće li se sredstva prikupljati samo od roditelja učenika ili od svih članova zajednice. Postoje i pristupi prema kojima roditelji koji su za to financijski sposobni plaćaju školarinu za svoju djecu, dok je za financiranje školarina učenika iz siromašnih obitelji odgovorna zajednica.

Prema Jeruzalemskom Talmudu (Jeruzalemski Talmud 1523, Peah, 8. poglavlje, kraj Halaha 7 (21a)), svatko tko živi u gradu dulje od dvanaest mjeseci mora plaćati porez namijenjen u obrazovne svrhe. Iz toga učimo da zajednica snosi odgovornost za financiranje obrazovnog sustava uz pomoć namjenskog poreza koji plaćaju svi stanovnici grada, a ne samo roditelji učenika. Babilonski Talmud također govori o javnom financiranju iako ne navodi način na koji se sredstva prikupljaju (od svih članova zajednice ili samo od roditelja): „I Rava je rekao: Maksimalni broj učenika za jednog učitelja djece je dvadeset i pet. A ako na jednom mjestu ima pedesetero djece, postavljaju se dva učitelja... Ako ih ima četrdesetero, postavlja se pomoćnik, a učitelj dobiva pomoć od stanovnika grada za plaćanje plaće pomoćnika“ (Babilonski Talmud 1961, Bava Batra 21a). Prema Talmudu,

financiranje učiteljeva pomoćnika plaća se iz gradske blagajne, pa je jasno da se i učiteljeva plaća isplaćuje iz gradske blagajne.

Postoje rabini koji tvrde da je prije propisa Jehošue ben Gamle, prema Tori, dužnost svakoga oca bila da osigura da njegov sin uči. A budući da siromašni nisu mogli ispuniti tu micvu zbog financijske nesposobnosti, vrata učenja Tore za njihovu su djecu bila zatvorena. Stoga je donesen propis koji je obrazovanje pretvorio iz privatne u javnu stvar, a financijski teret obrazovanja djece prenesen je na cijelu zajednicu, koja je postala odgovorna za svu djecu zajednice, bez obzira na ekonomsko stanje njihovih roditelja. Rabin Meir Halevi Abulafija (Španjolska, 12. - 13. stoljeće) tumači riječi Babilonskog Talmuda kao da financiranje dolazi iz zajedničke blagajne te naglašava društveni karakter propisa rabina Jehošue ben Gamle. Plaćanje plaća učitelja iz javne blagajne otvorit će vrata škola za sve, kako za siromašne tako i za bogate (R. Meir Halevi Abulafia 1790, Baba Batra 21a, paragraf „VeAmar Rava“; R. Meir Halevi Abulafia 1799, 241; Rašba 1988, Baba Batra 21a, paragraf „VeHa DeAmrinan“; R. Šneor Zalman iz Ladija 2003, Hilhot Talmud Tora 1:3; R. Josef Colon ben Solomon Trabotto 1984, Siman 33). Međutim, postoje i oni koji smatraju da se zapovijed iz Tore o obrazovanju djece odnosi na oca samo ako je sposoban sam poučavati svog sina, ali da otac nije obvezan angažirati učitelja da to učini umjesto njega. Po njihovom mišljenju, svrha propisa bila je dodati financijsku obvezu micvi obrazovanja djece (R. Avraham de Bouton 1974, Hilhot Talmud Tora 1:3; R. David ben Solomon ibn Zimra 1972, V, 114). Zagovornici ovog mišljenja vjeruju da je cilj propisa Jehošue ben Gamle bio prelazak s poučavanja kod privatnih učitelja na kolektivno poučavanje u školama, što bi rezultiralo značajnim smanjenjem troškova obrazovanja i učinilo obrazovanje djece dostupnim većini roditelja. Treće mišljenje o obvezi financiranja troškova obrazovanja kombinira obvezu roditelja s obvezom zajednice. Prema zagovornicima ovog pristupa, obveza plaćanja učiteljeve plaće ostala je na roditeljima iako su u slučaju financijskih poteškoća roditelji dobivali popust ili čak bili oslobođeni plaćanja, a trošak obrazovanja djeteta preuzimala je na sebe zajednica, koja je u tu svrhu prikupljala poseban porez u obrazovne svrhe (R. Moshe Iserlish 1992, Hošen Mišpat, 163,3; R. Jom Tov ben Avraham Assevilli 2012, Baba Batra 21a, paragraf „Amar Raba“; R. Feinstein 1959-1973, Jore Dea, IV:29). Ponekad se obrazovni sustav financirao iz donacija članova zajednice koje su rabini poticali da pridonose obrazovanju djece čak i više nego milostinji sinagoge (R. Šimon ben Cemah Duran 1901, 533) ili oslobađanjem učitelja od zajedničkih poreza (Glick 1999, 202 i dalje).

U praksi, obveza zajednice da financira troškove obrazovnog sustava ponekad je nadmašivala osnovnu potrebu za plaćanjem učitelja osnovnog obrazovanja. Postojale su zajednice u kojima je zajednica čak financirala napredno obrazovanje za izvrsnu djecu koja su dolazila iz obitelji slabijega ekonomskog stanja (Glick 1999, 222). U načelu, može se reći da je plaćanje školarine u većini zajednica

ovisilo o prihodima obitelji i bilo je povezano s brojem učenika iz svake obitelji. Zajednica je financirala troškove obrazovanja u prvoj fazi obrazovanja. Gotovo se uvijek u svim zajednicama posebna potpora pružala djeci čiji roditelji nisu mogli platiti školarinu.

2.7. Pravo na izbor obrazovanja

Osim zakona koji se bave obvezama roditelja glede obrazovanja njihove djece, u halahi postoje zakoni koji se odnose na pravo roditelja da odaberu obrazovni okvir, a posebno je pravo roditelja da izaberu obrazovni okvir izvan svoga grada (Glick 1999, 156). Međutim, treba uvidjeti razliku između obveze zajednice da uspostavi školu i prava roditelja kao privatnih osoba da izaberu odgovarajuće obrazovanje za svoju djecu. Sve dok u mjestu ne postoji škola, mještani mogu prisiliti sve članove zajednice da sudjeluju u financiranju učitelja kako bi se ispoštovao propis Jehošue ben Gamle i zajamčilo osnovno obrazovanje svakom djetetu. S druge strane, ako u mjestu postoji škola i više ne postoji opasnost od ukidanja propisa, svaki roditelj može iskoristiti svoje pravo da za svoju djecu odabere najbolji obrazovni okvir u svojoj neposrednoj okolini (Glick 1999, 70). To ima učinak poticanja konkurencije, zahvaljujući čemu će se održati kvaliteta obrazovanja.

3. Osobita narav židovskog obrazovanja

U ovom, zadnjem dijelu želio bih naglasiti posebnu narav židovskog obrazovanja. Iako se ona može pokazati u mnogim područjima, odabrao sam sljedeća tri aspekta: obrazovanje radi ekonomskih interesa naspram obrazovanja kao samostalne vrijednosti; pravo učitelja na štrajk u židovskom pravu, i posvećenost vrijednosti obrazovanja i proučavanja Tore tijekom holokausta. Ovi aspekti jasno pokazuju važnost, jedinstvenost i visoku razinu posvećenosti vrijednosti obrazovanja u judaizmu.

3.1. Obrazovanje u svrhu učenja Tore kao vrhunske vrijednosti, a ne iz financijskih interesa

Dok je današnji opći obrazovni sustav u zapadnim društvima često vođen ekonomskim motivima i daleko je od prave jednakosti, židovski obrazovni sustav temelji se na vrijednosti čistoga intelektualnog učenja, učenja radi učenja. Uz to, uz čisto učenje, potrebno je također steći i profesiju – ali ne kao zamjenu, već kao nadopunu. Čak i nakon stjecanja profesije, proučavanje Tore ne prestaje jer ima samostalnu vrijednost.

Do industrijske revolucije, obrazovanje, kultura i njihov razvoj često su bili privilegij viših klasa i svećenstva. Sadržaj obrazovanja odgovarao je interesima

toga društvenog sloja. Danas, iako se obrazovni sustav održava uz pomoć države koja ga nastoji učiniti svima jednako dostupnim, to ne znači da smo se oslobodili ovisnosti o kapitalu. Ekonomski interes i dalje je glavna infrastruktura za postojeće obrazovnog sustava te također određuje sadržaj obrazovnog sustava, važnost i prestiž različitih profesija.

Nakon industrijske revolucije i razvoja tržišne ekonomije, škole danas zapravo služe ekonomskom interesu jer su prije svega mehanizam za brigu o djeci dok roditelji rade (u zemljama OECD-a oko 70 % žena radi, a postotak muškaraca još je veći). Da nema škola, ekonomija kakvu poznajemo danas ne bi mogla postojati iz jednostavnog razloga što bi barem jedan od supružnika morao prestati raditi kako bi se brinuo o djeci. To bi uzrokovalo nedostatak radne snage, što bi dovelo do drastičnog smanjenja prihoda, potrošnje i rasta. Ekonomski sustav također diktira sadržaj studija prema potrebama ekonomske strukture koja se samo ponavlja i usavršava s vremenom. Kako bi se očuvala ekonomija i osigurao njezin rast, postoji potreba za činovnicima i stručnjacima (inženjeri, liječnici, pravnici, ekonomisti...), ali i za radnicima (proizvodni radnici, radnici na infrastrukturi, čistači i radnici u održavanju...). S druge strane, socioekonomski sustav također će se pobrinuti za minimalan broj umjetnika kako bi se poticalo kreativno razmišljanje, ali uglavnom kako bi se društvenom životu dalo smisao, sadržaj i vrijednost. Stoga je obrazovni sustav inherentno natjecateljski i dijeli učenike u različite profesije kojima će se baviti tijekom života. Jezgra židovskog obrazovanja su vrijednosti i proučavanje Tore, a po svojoj prirodi ne uzima u obzir ekonomiju, kao što svjedoči Talmud:

Već je došlo do slučaja kada su rabin Tarfon i Starješine odmarali u potkrovlju kuće Natza u Lodu, kada im je postavljeno ovo pitanje: je li veće proučavanje (Tore) ili je veće (dobro) djelovanje? Rabin Tarfon odgovorio je i rekao: djelovanje je veće. Rabin Akiva odgovorio je i rekao: proučavanje je veće. Svi su odgovorili i rekli: proučavanje je veće (ali ne kao samostalna vrijednost; nego, veće je) jer proučavanje vodi do dobrog djela (Babilonski Talmud 1961, Kidušin 40b).

Opći obrazovni sustav često nastoji umanjiti obrazovanje temeljeno na vrijednostima, izbjegavajući duboke, kontroverzne rasprave koje takvo obrazovanje podrazumijeva. Kao rezultat toga, u modernom javnom obrazovanju odgovornost za podučavanje vrijednosti uglavnom pada na obitelj i zajednicu.

3.2. Štrajk učitelja - u židovskom pravu

Važnost i jedinstvenost obrazovanja i pouke djece u židovskom pravu vidljivi su iz mišljenja velikih aškenaskih i sefardskih rabinskih autoriteta o pitanju: je li prema halahi dopušteno da zaposlenici obrazovnog sustava, učitelji, štrajkaju?

Veliki sefardski autoritet, rabin Ovadija Josef (20. stoljeće), u svojim responsama²⁵ (R. Yosef 2020, IV, 48) objašnjava da postoji razlika između svih radnika u zemlji i radnika u obrazovnom sustavu. U školama se djeca uče Tori i micvama, a obustava poučavanja Tore radi povećanja plaća u današnjoj stvarnosti zabranjena je prema halahi. U vezi s tim, rabin Yosef citira riječi Talmuda o Jehošui ben Gamli (Babilonski Talmud 1961, Baba Batra, 21a), koje su proglašene halahom (Majmonid 1974, Hilhot Talmud Tora 2:1) te raspravlja o važnosti obrazovanja i učenja za djecu (Babilonski Talmud 1999, Šabat 119b). On zaključuje da, čak i ako plaća učitelja nije primjerena i ne odražava njihov trud i zasluge, nema opravdanja za prepuštanje tisuća židovske djece na milost i nemilost ulici i uskraćivanje pouke o Tori zbog povećanja plaće i poboljšanja radnih uvjeta. Jer, ako se štrajk dogodi, kada se učenici vrate u razred, neće moći pravilno posvetiti pažnju učenju budući da su određeno vrijeme bili odvojeni od Tore, a kao što su Mudraci rekli: „Ako me napustiš na jedan dan, napustit ću te na dva dana“ (Jeruzalemski Talmud 1523, Berahot 9,5). Također, prema njegovom mišljenju, dugotrajna obustava nastave neizbježno će dovesti do moralnog propadanja učenika.

Slično mišljenje iznio je i veliki aškenaski autoritet, rabin Moshe Feinstein (R. Feinstein 1959-1973, Hošen Mišpat, 59). Prema njegovom mišljenju, iako štrajk radnika ima uporište u Talmudu i rabinskoj literaturi²⁶, štrajk učitelja Tore velik je grijeh jer: „Svijet postoji samo zbog daha (tj. recitiranja Tore) školske djece“ (Babilonski Talmud 1999, Šabat 119b). Stoga je prema židovskom pravu učiteljima zabranjeno štrajkati kako bi povećali svoju plaću jer čovjeku nije dopušteno grijehiti kako bi zaradio novac i poboljšao svoju egzistenciju. Samo ako plaća učitelja zaista nije dovoljna za egzistenciju te mu to otežava poučavanje učenika u miru, te ako štrajk od jednog ili dva dana zaista može povećati njegovu plaću, možda bi samo tada postojao razlog za dopuštanje štrajka (R. Feinstein 1959-1973, Hošen Mišpat, 59).

3.3. *Žrtva podnesena za proučavanje Tore i obrazovanje tijekom holokausta*

Unatoč strašnim teškoćama tijekom holokausta, Židovi su nastavili učiti i podučavati svoju djecu Tori koliko su god mogli u getima i logorima, crpeći ohrabrenje iz svojih studija dok su im pred očima lebdjele riječi: „Da nije Tvoj zakon uživanje moje, propao bih u nevolji svojoj“ (Ps 119,92). U getima se učenje nastavilo u skladu s okolnostima. Na primjer, u Varšavskom getu, osim učenja u službenim institucijama, opsežno proučavanje Tore odvijalo se u tajnosti na improviziranim

25 Responsa - odgovor, (heb. *šeelot utešuvot* – ‘pitanja i odgovori’), literatura koja se bavi razmjenom pitanja i odgovora, prvenstveno o halahi, između rabina i židovskih sudova diljem dijaspore, od vremena Gaona do današnjih dana (vidi također Dadon 2009, 540-541).

26 Za više informacija o odnosima poslodavac - zaposlenik u židovskom pravu vidi: Dadon 2015, 301-317.

mjestima kao, na primjer, u malim sobičcima, podrumima i tavanima. Prema raznim procjenama, prije rata je u Varšavi bilo više od 5000 učenika ješive. Nakon okupacije grada, brojke su se, naravno, drastično smanjile, ali učenje se nastavilo tijekom cijelog razdoblja postojanja geta (Glicksberg 1975, 101-117, 156-164).

Literatura responsa iz vremena holokausta otkriva nevjerovatnu vjeru Židova koji su željeli nastaviti slijediti Toru čak i u svijetu potpune tame, gdje su nacisti proglasili rat Židovima i židovskim vrijednostima. Navodim upit koji je rabinu Ephraimu Oshryju²⁷ upućen u getu Kovna, 26. kolovoza 1942. rabinu Oshryju postavljeno je pitanje je li dopušteno riskirati život zbog proučavanja Tore i javnog bogoslužja. Unatoč svakodnevnom teškom radu u strašnim uvjetima, mnogi su Židovi pronalazili vrijeme i volju za proučavanje Tore, što im je pružalo nadu i ohrabrenje.

Nacisti su bili svjesni moralnog značaja proučavanja Tore i javnog bogoslužja u sinagogama te su nastojali slomiti židovski duh. Stoga su donijeli zakon o smrtnoj kazni za Židove koji se bave proučavanjem Tore i sudjeluju u javnim molitvama. Rabin Oshry opisuje pitanje koje je primio:

Tada mi je R. Naftali Weintrau, gabaj²⁸ sinagoge Gafinowitz, neka Bog osveti njegovu krv, prišao i pitao me zahtijeva li Tora od čovjeka da se izloži fizičkoj ili smrtnoj opasnosti dolaskom na minjan²⁹ u kloyzu, gdje je obično molio svako jutro i večer. Je li dužan žrtvovati svoj život radi Tore i javnog bogoslužja ili ne? (Oshry 1959, 60).

U promišljanju svog odgovora rabin Oshry razmatrao je mnoge rabinske izvore,³⁰ zajedno s teškim i tragičnim vremenima u kojima je njegov narod živio. U vrijeme kada su nacisti željeli utišati glas judaizma, rabin Oshry zaključio je sljedeće: s jedne strane, micva je za svakoga da žrtvuje svoj život za proučavanje Tore, međutim, nije imao moć narediti ljudima da riskiraju svoj život zbog proučavanja Tore

27 Rabin Ephraim Oshry (1914. – 2003.) tijekom holokausta mnogo je pomogao Židovima u Getu Kovna, odgovarajući na najkompleksnija i najmučnija pitanja židovskog zakona i morala u vremenu bez presedana u židovskoj povijesti. Počeo je bilježiti ova vjerska i moralna pitanja, kao i svoje odgovore na ta pitanja, na komadićima papira tijekom rata. Zakopao je te papire u limenkama, nadajući se da će ih nakon rata moći pronaći, što je i učinio nakon oslobođenja. Nakon rata zapisao je pitanja koja je primio i odgovore koje je dao te ih objavio u pet svezaka pod naslovom *She'elot u-teshuvot mi-ma'amakim (Pitanja i odgovori iz dubina)*. Odgovori su izvorno objavljeni na hebrejskom, kao petosveščana serija (1959., New York), a kasnije su neka od tih pitanja i odgovora prevedena na engleski i objavljena u skraćenom izdanju u jednom svesku pod naslovom *Responsa from the Holocaust (Odgovori iz holokausta)*.

28 Gabaj - osoba odgovorna za opće tehničko funkcioniranje sinagoge, uključujući prikupljanje novca od članova i organiziranje poslova u sinagogi. Jedna od njegovih dužnosti je organiziranje redoslijeda članova za čitanje Tore.

29 Minjan - deset židovskih muškaraca starijih od trinaest godina, kvorum potreban za čitanje nekih molitvi, na primjer Kadiša.

30 Za pozadinu i detaljno objašnjenje ove response vidi: Dadon 2016, 203-234, posebno 216-225.

i javnog bogoslužja. S druge strane, rabin Oshry nije zabranio nikome da žrtvuje svoj život u tu svrhu. Međutim, kako je rabin Oshry svjedočio, mnogi Židovi u getu, uključujući i njega samoga, riskirali su svoje živote do kraja rata i nastavili su javno moliti i proučavati Toru:

Posebno sam se posvetio svakodnevnim predavanjima koje sam držao za društvo Tiferet Bahurim. Gdje god sam podučavao, uz pomoć Onoga koji prebiva na visinama, uspio sam ojačati posrnulu hrabrost i kolebljivu odvažnost židovske mladeži i masa, te sam nastojao prenijeti informacije i mudrost kako bi moji slušatelji shvatili i razumjeli da, baš kao što se izriče blagoslov kada stvari idu dobro, tako se mora izreći blagoslov i kada stvari idu loše; da moramo tiho čekati Božju pomoć i izbavljenje, jer Bog je dobar prema onima koji svoju nadu polažu u Njega i očekuju Njegovu milost, i blizu je Gospod svima koji ga prizivlju (Ps 145,18); te da se moramo oboružati vjerom i povjerenjem kako bismo teret nosili radosno i voljno, jer nada za našu budućnost još uvijek postoji (Oshry 1959, 59).

Kao što znamo, situacija u logorima bila je mnogo teža nego u getima. Kako bih zaključio ovaj dio članka, u nastavku ću predstaviti dva svjedočanstva o odnosu prema proučavanju Tore, jedno iz radnog logora, a drugo iz logora za istrebljenje. U sljedećem svjedočanstvu, rabin prof. David Weiss Halivni, koji je preživio holokaust, piše u svojim memoarima da je jednoga dana tijekom boravka u radnom logoru Wolfsberg (Stalag XVIII-A) primijetio da je masni omot sendviča, koji je stražar pojeo, zapravo bila stranica iz židovskog zakonika „Šulhan Aruh“, iz zakona o Pesahu:

Kada sam vidio ovaj omot, instinktivno sam pao pred noge stražara, ne shvaćajući ni sam zašto. Sama slova su me na to natjerala. Sa suzama u očima, molio sam ga da mi da bletl.³¹ Isprva Nijemac nije razumio što se događa. [...] Objasnio sam mu da je to stranica iz knjige koju sam proučavao kod kuće. Molim te, plakao sam, daj mi je kao uspomenu. Dao mi je stranicu, a ja sam je odnio u logor. Kada bismo imali slobodnu nedjelju, više nismo imali samo usmenu Toru, već i pisanu Toru. Bletl je postao opipljivi simbol povezanosti između logora i djela Židova kroz povijest. [...] Stranica je postala okupljalište. Žudjeli smo da je proučavamo kad bismo imali slobodnog vremena, čak više nego što smo žudjeli za tefilinom. Stranica, čije smo dijelove morali dešifrirati jer su neka slova bila nečitka zbog masti, zaokupila je našu pažnju. Većina onih koji su dolazili slušati nisu razumjeli temu, ali to nije mijenjalo stvar. Svi su shvaćali simboličku važnost te stranice (Halivni 1999, 56-57).

Želim zaključiti riječima pisca i dobitnika Nobelove nagrade, Elieja Wiesela. U svojim memoarima, Wiesel, koji je bio zatočenik u Auschwitzu, opisuje duboko iskustvo proučavanja Tore u najstrašnijim uvjetima. On opisuje učenje jednog

31 Bletl – list na jidišu, list papira.

dječaka koji je, bez ikakvih tekstova iz rabinske literature, nastavio svoje učenje u logoru smrti gdje su svete knjige bile potpuno nedostupne:

Imao sam sreće, ako mi oprostite na ovom izrazu – da je bivši dekan ješive iz Galicije bio kolega u radnoj skupini. Vidim nas sada kako nosimo vreće cementa ili veliko kamenje, guramo kolica puna pijeska ili maltera, a sve to dok proučavamo halahu iz Mišne ili Talmuda. Moj prijatelj je sve znao napamet i zahvaljujući njemu uspjeli smo pobjeći. Otišli smo do rabina Hanine ben Dose i zamolili ga da se moli za nas. Pošli smo i do Reš Lakiša. Hoće li pristati upotrijebiti svoju herkulovsku snagu da nas oslobodi? Lutali smo kroz gajeve Pumbadite i planine Galileje. Slušao sam Mudrace koji su raspravljali treba li izgovarati *Šema Israel* stojeći ili ležeći (Wiesel 2001, 82).³²

Zaključak

Dvodimenzionalna micva židovskog obrazovanja, obveza roditelja i zajednice, doista je vrlo stara. Ta obveza služila je kao alat za prenošenje židovske tradicije s generacije na generaciju i očuvala je jedinstvenost izraelskog naroda tijekom dugog progonstva.

U općoj povijesti, obrazovanje je uglavnom bilo privatno, što je prvenstveno koristilo sinovima elite i bogatih slojeva društva. Istovremeno, široko rasprostranjeno javno obrazovanje počelo se oblikovati tek nakon industrijske revolucije, počevši od sredine 19. stoljeća. Međutim, središnju važnost vrijednosti obrazovanja u judaizmu potvrđuju zapovijedi dane u Tori prema židovskoj tradiciji prije više od 3000 godina, zapovijedi odraslima da proučavaju Toru i njoj poučavaju svoju djecu. Ogromna obrazovna revolucija dogodila se u izraelskom narodu tijekom razdoblja Mišne prije više od 2000 godina, kada je roditeljskoj dužnosti obrazovanja pridružena javna zajednička dužnost, da se osnuju obrazovne ustanove gdje će edukatori i profesionalni učitelji podučavati djecu. Ovu obvezu ispunjavale su židovske zajednice tijekom cijele židovske povijesti, uključujući i razdoblja kada je tijekom dva tisućljeća izraelski narod bio u progonstvu i živio u teškim uvjetima.

Analizom mnogih rabinskih izvora, pokazali smo dugu povijest i središnju važnost učenja u judaizmu. Judaizam promatra obrazovanje kao roditeljsku obvezu i obvezu zajednice, a ne kao djetetovo pravo. Ispitali smo izmjene raznih talmudskih propisa koje su dovele do prijelaza roditeljske privatne obveze u obvezu zajednice i do uspostave sustava javnog obrazovanja. Struktura financiranja židovskoga javnog obrazovnog sustava zahtijevala je mnoge propise kako bi

32 Za još jedno dirljivo židovsko svjedočanstvo iz grada Modene, u sjevernoj Italiji, koji je služio kao tranzitna stanica za izbjeglice na njihovom putu iz logora i prema logorima za raseljene osobe te dalje prema Izraelu, vidi: Lev 1998, 119-122.

sustav funkcionirao učinkovito i kvalitetno. Pokazali smo da revolucionarni prijelaz na javno obrazovanje tijekom razdoblja Mišne nije oslobodio roditelje njihove obveze obrazovanja djeteta, već je pomogao ekonomski ugroženim slojevima i omogućio svima kvalitetno obrazovanje. Uloga roditelja ostaje važna i središnja u obrazovanju djece i oblikovanju njihove osobnosti, posebno u emocionalnim i osobnim pitanjima gdje roditelji imaju prednost pred učiteljima, a sve to uz profesionalne edukatore i školske učitelje. Zbog toga su roditelji ti koji imaju pravo odabrati najprikladniji obrazovni okvir za svoju djecu, u smislu izbora i kvalitete sadržaja učenja.

U posljednjem dijelu ovog rada naglasili smo posebnu prirodu židovskog obrazovanja, kako je prikazano u tri aspekta: obrazovanje kao samostalna vrijednost, a ne ekonomski uvjetovano, pravo učitelja na štrajk u židovskom pravu i strastvena posvećenost obrazovanju i proučavanju Tore tijekom holokausta.

Popis literature

- Abulafia, Meir Halevi R. (Spain, 12th-13th century). 1790. *Yad Ramah commentary to the Talmud*. Thessalonica: s. n.
- Abulafia, Meir Halevi. R. 1799. *Responsa Shut HaRama in Or Tsadikim*. Thessalonica: s. n.
- Assevilli, R. Yom Tov ben Avraham, Ritva (13th century). 2012. *Chidushe HaRitva*. Zihron Jaakov: Zihron Jaakov.
- Babylonian Talmud*. 1999. Berahot, Shabat, Yoma, Hagiga, Sanhedrin. Jerusalem: Steinsaltz.
- Babylonian Talmud*. 1961. Sotah, Gittin, Kidushin, Baba Batra, Sanhedrin, Avoda Zarah. (Vilnius ed.). Bnei Brak: Machon Tevel.
- Bakshi-Doron, R. Eliyahu. 1982. „Av veEm BeHinuch HaBanim“. (Father and Mother in the Education of the Sons). *Tora sheBeal-Pe* 23: 69.
- Bakshi-Doron, R. Eliyahu. 2002. *Binyan Av*. Vol. I. Jerusalem: Mahon Binjan Av.
- Colon R. Joseph ben Solomon Trabotto (Italy, 15th century). 1984. *Piske Maharik*. Jerusalem: Machon Yerushalajim.
- Corbeil. R. Isaac ben Joseph. 1979. *Sefer Mitzvot Katan*. Jerusalem: s. n.
- Dadon, Kotel. 2009. *Židovstvo. Život, teologija i filozofija*. Zagreb: Profil.
- Dadon, Kotel. 2012. „Pisana i Usmena Tora. Može li jedna bez druge?“ *Nova prisutnost* 10, br. 3: 419-442.
- Dadon, Kotel. 2015. „Odnos poslodavca i zaposlenika u židovskom Pravu“. *Nova prisutnost* 13, br. 3: 301-317.

- Dadon, Kotel. 2016. „Duhovni otpor tijekom Holokausta. Interpretacija izabranih primjera literature response“. *Crkva u svijetu* 51, br. 2: 203-234.
- Dadon, Kotel. 2018. „Role of the Wife in the Jewish Marriage in Old Testament Scripture, in Jewish Law, and in Rabbinic Literature“. *Kairos: Evangelical Journal of Theology* 12, br. 2: 129-158.
- De Bouton, R. Avraham (Thessalonica, 16th century) 1974. (reprint Warsaw 1881). *Lechem Mishne on Mishne Torah*. Jerusalem: s. n.
- Duran R. Shimon ben Tzemach (Algiers, 15th century). 1901. *Tashbetz Katan*. Warsaw: s. n.
- Feinstein, R. Moshe (USA, the 20th century). 1959-1973. *Responsa Iggerot Moshe*. Brooklyn, New York: Moriah.
- Flavius, Josephus. 1932. *Chaye Yosef (The Life of (Flavius) Josephus)*. Heb. trans. M. Stein. Tel Aviv: Shtibel.
- Florsheim, Yoel. 1986. *Medinat Israel – Chevra Yehudit? (The State of Israel - A Jewish Society?)*. Jerusalem: R. Mass.
- Frankel R. David, (Germany, 18th century), 1757. *Commentary Korban HaEda on the Jerusalem Talmud*. Vol. II. Berlin: s. n.
- Gafni, Yeshayahu. 1990. *Yehude Bavel BiTkufat HaTalmud*. Jerusalem: Merkaz Zalman Shazar.
- Gaon R. Saadia. 1979. *Sefer HaMitzvot, Seder Rav Seadja Gaon*. Jerusalem: Meki-tze Nirdamim, IV ed. Reuven Mass.
- Glick, Shmuel. 1999. *ha-Hinukh bi-re'i ha-hok vaha-halakhah (Education in Light of Israeli Law and Halkhic Literature)*. Jerusalem: Shechter Inst.
- Glicksberg, Moshe. 1975. *Hachinuch HaYehudi BeVarsha (Jewish Education in Warsaw)*, September 1939 - April 1943. Ramat Gan: Bar Ilan University.
- HaLevi R. Aharon of Barcelona. 1999. *Sefer HaChinuch*. Jerusalem: Shay LaMora.
- Halevy, R. Yitzhak. 1923. *Dorot Rishonim*. Vol. II. Frankfurt am Main: s. n.
- Halivni, David. 1999. *Ale Lo Nidaf: Chaim shel Limud Betzel HaMavet (A Leaf That Does Not Fade: A Life of Learning in the Shadow of Death)*. Tel Aviv: HaKibbutz HaMeuchad.
- Hyman, Aaron. 1910. *Toldoth Tannaim veAmoraim*. Vol. II. London: Express.
- Ibn Aderet R. Shlomo ben Avraham, Rashba (Spain, 13th century). 1988. *Chidushe HaRashba*. Zihron Yaakov: s. n.
- Ibn Zimra, David ben Solomon R. Radbaz (1479 – 1589). 1972. *Responsa Radbaz*. Jerusalem: s. n.
- Iserlish, R. Moshe (Poland, 16th century). 1992. *Rama on Shulchan Aruch*. Jerusalem: Ketuvim.

- Jerusalem Talmud*. 1523. Venice: s. n.
- Karo, R. Josef (16th century). 1992. *Šulhan Aruh*. Jerusalem: Ketuvim.
- Ladi, R. Shneur Zalman (Russian Empire, 18th century). 2003. *Shulchan Aruch HaRav*. New York: s. n.
- Lev, Baruch. 1998. *HaTihyena HaAtzamot HaEle (Will These Bones Come to Life)*. Bnei Brak: Ganzach Kidush Hahem.
- Levi, ben Gershon (1288 – 1344). 1547. *Gersonides commentary (Beur HaMilot)*. Venice: s. n.
- Maimonides. 1974. (reprint Warsaw 1881). *Mishne Torah*. Jerusalem: s. n.
- Maimonides, 1990. *Sefer HaMitzvot*. Jerusalem: Mossad harav Kook.
- Mechilta DeRabi Ishmael*. 1970. (Horovitz-Rabin ed.). Jerusalem: Bamberger & Wahrmann.
- Metz. R. Eliezer ben Samuel. 1902. *Sefer Yereim*. Vilnius: s. n.
- Midrash Bereshit Rabbah*. reprint Vilnius 1878. Jerusalem: s. n.
- Midrash Devarim Rabbah*. reprint Vilnius 1878. Jerusalem: s. n.
- Midrash Esther Rabbah*. reprint Vilnius 1878. Jerusalem: s. n.
- Midrash Kohelet Rabbah*. reprint Vilnius 1878. Jerusalem: s. n.
- Midrash Tanaim on Deutoronomy*. 1908. (Hofmann ed.). Berlin: s. n.
- Midrash Tanna Debei Elyahu Rabbah*. 1968. (M. Ish Shalom ed.). Jerusalem: Bamberger & Wahrmann.
- Midrash Yalkut Shimoni*. 1960. (reprint Warsaw, 1878.). Jerusalem: s. n.
- Mikkotsi. R. Moses ben Jacob. 1991. *Sefer Mitzvot Gadol*. Jerusalem: s. n.
- Mishna with Commentary by Pinhas Kehati*. 1987. Jerusalem: Eliner Library, Dept. for Torah Education and Culture in the Diaspora of the World Zionist Education.
- Nachmanides. *Commentary on the Torah*. 1859. Jerusalem, Vienna: Mikra'ot Gedolot.
- Oshry, R. Ephraim. 1959. *Responsa Mi-ma'amaqim*. New York: Modern Linotype Co.
- Shochetman, Eliav. 1962. „Dine Chinuch Al Pi HaMishpat HaIvri (Education Laws According to Jewish Law)“. Master thesis. The Hebrew University of Jerusalem.
- Tamar, R. Isasschar. 1982. *Alei Tamar, On the Jerusalem Talmud, Seder Nashim, Beurim LeMasechet Ketubot*. Givatayim: s. n.

- Targum Jonathan ben Uziel*, (Bible Aramic translation). 1997. Jerusalem: Wertheimer.
- Tosefta*. 1955–1988. (Lieberman ed.). New York: Jewish Theological Seminary.
- Uziel, R. Ben Zion Meir Chai (Israel, 20th century). 1953. Shimon ben Shetach veTorato. *Sinai* 32: 348.
- Uziel, R. Ben Zion Meir Chai. 2009. *Machmane Uziel*. Jerusalem: HaVaad LeHotzaat Kitve Maran.
- Weiss, Isaac Hirsch. 1871. *Dor dor VeDorshav*. Vol. I. Vilnius: s. n.
- Wiesel, Elie. 2001. *Kol HaNechalim Holchim el HaYam (All Rivers Run to the Sea)*. Tel Aviv: Yediot Aharonot.
- Yosef, R. Ovadia. 2020. *Responsa Yechave Daat*. Jerusalem: Maor Israel.

Kotel Dadon

The History of Discipleship in Judaism: From a Biblical Commandment on the Individual to Rabbinic Regulation on the Establishment of Public Jewish Educational System

Abstract

This article deals with the history of discipleship in Judaism and its transition from an individual obligation to a public education system. The article is divided into three main sections: The first section discusses the centrality of education to Torah study in Judaism as well as the Jewish legal concept of “educational obligation” as opposed to the modern legal concept of “right to education.” The second and central section examines the development of the Jewish obligation to educate – the transition from private to public education. The author analyzes the various Talmudic regulations that led to this transition and the relationship between them. At the end of this section, the author discusses the funding structure of the public education system and the right of parents to choose the educational framework for their children. In the third section, the author emphasizes the distinctiveness of Jewish education as the supreme value of the pure intellectual study of the Torah, which refers both to financial interests such as the teachers’ right to strike in Jewish law, and to dedication to study in times of severe hardship and darkness such as the time of the Holocaust. For this research, the author analyzes various Jewish sources, from the written Torah and the oral Torah. From the Talmud, the Mishnah, the Midrash, and rabbinic responsa from the Middle Ages to modern times. Much of this literature has been translated from Hebrew and Aramaic.